

- оседлости и о содействии Правительства к приобретению сими крестьянами в собственность полевых наделов // Там же. — С. 174–201.
17. Плеханов Г. В. Наши разногласия / Г. В. Плеханов // Плеханов Г. В. Избранные философские произведения : [в 5-ти т.]. — М. : Госполитиздат, 1956. — Т. 1. — С. 115–370.
  18. Покровский Н. М. Предисловие // Победоносцев и его корреспонденты. Письма и записки : [в 2-х т.] — М. : Госиздат, 1923. — Т. 1. — С. 2–12.
  19. Рубинштейн Н. А. Русская историография / Н. А. Рубинштейн. — М. : Госполитиздат, 1941. — С. 659 с.
  20. Самарин Ю.Ф. О поземельном общинном владении. Письмо к издателю / Ю.Ф.Самарин // Самарин Ю.Ф. Соч. — Т. 3. — М. : Мамонтова, 1885. — С. 3–8.
  21. Семенов-Тянь-Шанский П. П. Эпоха освобождения крестьян в России (1857–1861 гг.). Воспоминания : [в 3-х т.] / П. П. Семенов-Тянь-Шанский П. П. — Т. 1–2. — М. : Кушнерев, 1911–1913.
  22. Цаголов Н. А. Очерки русской экономической мысли периода падения крепостного права / Н. А. Цаголов. — М. : Госполитиздат, 1956. — 464 с.
  23. Чернышевский Н. Г. Критика философских предубеждений против общинного владения / Н. Г. Чернышевский // Чернышевский Н. Г. Собр. соч. : [в 15-ти т.]. — Т. 5. — С. 357–392.
  24. Чернышевский Н. Г. Исследования о внутренних отношениях народной жизни и в особенности сельских учреждений России барона Августа Гакстаузена // Там же. — Т. 4. — С. 303–348.
  25. Чичерин Б. Н. Современные задачи русской жизни / Б. Н. Чичерин // Голоса из России. — 1856. — Вып. 1. — Кн. 4. — С. 51–133.
  26. Чичерин Б. Н. Пересмотр законодательства о крестьянах / Б. Н. Чичерин // Вопросы политики. — М. : Кушнерев, 1903. — С. 52–69.
  27. Энгельс Ф. Эмигрантская литература / Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. — Соч. — Т. 18. — С. 545–546.

Надійшла до редакції 25.11.2009 р.

УДК 069(091)(477.54) “18/19”

В. В. ГНЄЗДІЛОВА

ТЕОРЕТИКИ ТА ПРАКТИКИ МУЗЕЙНИЦТВА ХАРКІВЩИНИ: ВНЕСОК У ФОРМУВАННЯ МУЗЕЙНОЇ МЕРЕЖІ РЕГІОНУ (XIX — ПОЧ. XX СТ.)

Досліджується проблема внеску приватної ініціативи в харківське музейництво. Аналізується музеєзнавча діяльність українських учених.

Ключові слова: Харківський національний університет, Харківське історико-філологічне товариство, етнографія, музеєзнавство, пам'яткоохоронний рух, культурна спадщина, пам'ятки історії та культури, рухомі і нерухомі пам'ятки.

Исследуется проблема вклада частной инициативы в харьковское музейное дело. Анализируется музееведческая деятельность украинских ученых.

Ключевые слова: *Харьковский национальный университет, Харьковское историко-филологическое общество, этнография, музееведение, движение по охране памятников старины, культурное наследие, памятники истории и культуры, движимые и недвижимые памятники.*

The problems of the contribution quotient initiatives in museum deal Kharkov. Analysis of the museum activity Ukrainian scientist.

Key words: *Kharkov Historic-Philological Society, Kharkov National University, ethnography, museum management studies, historical relics protective movement, cultural heritage, historical and cultural monuments, mobile and immovable values.*

Розглядаючи тенденції розвитку музейництва Харківського регіону, слід зазначити, що особливістю становлення і розвитку українського музейництва в кінці XIX — на початку XX ст. була його позадержавна спрямованість. Саме це певною мірою зумовило досить значну роль, яку відіграла в цьому процесі громадська і, зокрема, приватна ініціатива. Саме видатні українські вчені та науковці, мистецтвознавці й етнографи, краєзнавці та художники доклали значних зусиль для того, щоб музейна справа Харківщини активно розвивалася в напрямі нових культурних та історичних тенденцій розвитку України та регіону зокрема. Тому проблема внеску приватної ініціативи у формування і розвиток музейної справи регіону є актуальною.

Мета статті — дослідження внеску приватної ініціативи у формування та розвиток музейної справи Харківського регіону.

XIX — початок XX ст. — час становлення та достатньо швидкого розвитку музейництва в Україні, зокрема й на Харківщині. Характерною особливістю цього процесу була практично відсутність державної політики в цій сфері. Це значною мірою зумовило виявлення приватної ініціативи, активну участь в організації та діяльності музейної мережі видатних харківських учених. Серед них особливе місце належить А. М. Краснову, Д. І. Багалію, М. Ф. Сумцову, П. Г. Фоміну, П. Д. Мартиновичу, Ф. І. Шміту [16, с. 6].

Так, активну діяльність у музейній сфері вів професор Харківського університету, науковець та колекціонер А. М. Краснов. Він брав участь у створенні етнографічного відділу Харківського художньо-промислового музею. Основою цього відділу стала колекція етнографічних предметів, яку він привіз зі своєї останньої подорожі по Далекому Сходу. А. М. Краснов зробив великий внесок в організацію Етнографічного музею Харківського історико-філологічного товариства (ХІФТ). А. М. Краснов радив, які предмети необхідно придбати і де їх можна придбати безплатно. Також

науковець сам визначив початкову суму, необхідну для відкриття музею — 3 500 крб [6, с. 7].

Велике значення для музейництва мала діяльність у цій сфері Дмитра Івановича Багалія. Ім'я Д. І. Багалія, видатного вченого, історика, педагога — нерозривно пов'язане з діяльністю громадських культурно-освітніх установ Харкова кінця XIX — початку XX ст. і, особливо — ХІФТ (1877–1919 рр.). Діяльність Д. І. Багалія в Етнографічному музеї сприяла активізації поповнень музейного фонду. У цей час, завдяки зусиллям Д. І. Багалія, харківські вчені почали формувати колекцію творів І. Ю. Рєпіна, яка стала найбільшою в Україні [9, с. 3].

Постать Дмитра Івановича Багалія (1857–1932), безумовно, є визначальною для історії Харкова XIX — початку XX ст. Будучи відомим діячем науки, Д. І. Багалій у дожовтневий період відіграв значну роль у громадсько-політичному та культурному житті Харкова й України. Так, у різні роки він обіймав посади ректора Харківського університету, харківського міського голови, був членом Державної ради, керував великими просвітницькими установами [13, с. 88].

Безумовно, Д. І. Багалій відіграв велику роль і в розвиткові музейної справи Харкова. Так, він певний час на початку 1900-х рр. обіймав посаду голови комісії, що завідувала Харківським міським художньо-промисловим музеєм. Цей музей було відкрито в 1886 р., проте фонди цього музею, як й інших провінційних зібрань, комплектувалися здебільшого на час їх відкриття, а потім поповнювалися досить повільно [13, с. 89].

Д. І. Багалій на початку XX ст. зміг привернути увагу Академії мистецтв та провідних художників того часу до долі харківського музею. Завдяки його клопотанням до музею надійшло від Академії 8 акварелей та 12 гравюр. Учений установив тісні контакти з найвидатнішими художниками Петербурга та Москви, особливо українського походження, і звернувся до них з проханням подарувати Харківському музею свої картини. Завдяки цьому музей збагатився роботами представників російського образотворчого мистецтва кінця XIX — початку XX ст. До Харківського міського музею безплатно або за зниженими цінами надійшли роботи І. Ю. Рєпіна («Портрет Стасова», «Відійди від мене, сатано»), В. М. Васнецова, В. Д. Полєнова, В. Є. Маковського та ін. [15, с. 112].

Крім того, Д. І. Багалій на початку 1900-х рр. склав план поповнення колекцій Харківського міського музею. На його думку, музей мав складатися з двох відділів — художнього (акварелі, гравюри, масляні картини) та художньо-промислового. Відповідно до цього, художній відділ пропонувався розширювати завдяки картинам нової художньої школи, а також творам місцевих художників, що відображають історію, побут та природу Харківщини. Художньо-промисловий відділ, за цією програмою, мав складатися з систематично розміщених колекцій кращих витворів художньо-промислових виробництв. На жаль, ця програма повністю не була втілена в

життя. Художньо-промисловий відділ так і не створено, проте, на думку Д. І. Багалія, його мав замінити етнографічний відділ [15, с. 113].

Надалі Д. І. Багалій запропонував створити при музеї новий відділ — «Старий Харків». Для організації цього відділу вчений придбав у Свічерського альбом акварелей з видами околиць Харкова та портрети місцевих жителів, що були виконані з натури в 1800 р., а також подарував власну колекцію фотографій видатних харківських діячів [15, с. 113].

За час головування Д. І. Багалія в комісії Харківський міський музей стає великим культурним центром регіонального масштабу. Музей здійснював активну популяризаторську роботу завдяки лекціям та виставкам, що змінювали одна одну і викликали досить великий інтерес харків'ян, їх відвідували представники різних соціальних верств.

Слід зазначити, що Д. І. Багалій відіграв значну роль у створенні ще одного харківського музею — Етнографічного музею ХІФТ. Підчас підготовки до XII Археологічного з'їзду Д. І. Багалій обіймав посаду голови Харківського попереднього комітету з улаштування з'їзду. Так, на засіданні ХІФТ, яке відбулося 27 квітня 1901 р., Д. І. Багалій звернувся до присутніх з пропозицією про заснування по закінченні з'їзду Етнографічного музею. До музею мали надійти матеріали, зібрані попереднім комітетом, і ті, що будуть придбані на жертвування Харківського губернського земства [13, с. 88].

Важливо також відзначити, що у своїй науковій діяльності Д. І. Багалій звертався до історії харківських музеїв. Наприклад, у праці Д. І. Багалія та Д. П. Міллера «История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905)» розглядається історія створення колекцій та діяльності місцевих музеїв. Особлива увага приділена міському музею: подається короткий нарис історії відкриття музею, аналіз експонатів, що надійшли до музею за перші 20 років його існування, проектів статуту [1].

Отже, внесок Д. І. Багалія в розвиток музейної справи Харкова є досить великим. Його музейна діяльність була високо відзначена громадськістю. Так, у привітанні Музейної комісії Д. І. Багалію з нагоди 30-річчя наукової і громадської діяльності (1910 р) зазначено: «Находясь во главе Городского художественно-промышленного музея и школы рисования и живописи, Вы всегда относились к этим учреждениям участливо, всегда поддерживая все их хорошие начинания. Мы искренне желаем видеть Вас на этом посту еще многие лета» [13, с. 88].

Важливою є діяльність у цій галузі видатного українського вченого, академіка Миколи Федоровича Сумцова, який своїми теоретичними й практичними розробками зробив великий внесок у розвиток національної музейної школи. Ім'я академіка М. Ф. Сумцова нині добре відоме як в Україні, так і за її межами. Але мало хто знає, що М. Ф. Сумцов — один із перших теоретиків українського музеєзнавства [2, с. 32], почав організовувати на Слобожанщині музеї, поставив їх діяльність на твердий науковий ґрунт [16, с. 7].

Ще в 1900–1902 рр., під час підготовки з'їзду, у М. Ф. Сумцова вперше виникла ідея створення Етнографічного музею. З цією метою вчений розробив спеціальну програму збирання етнографічних матеріалів, запропонував відкрити волосні етнографічні виставки, використовуючи їх як одну з форм збору матеріалу. М. Ф. Сумцов, під час розбудови музею, орієнтуючись на новітній на той час ансамблевий метод побудови музейної експозиції, впровадив чітку й розгорнуту класифікацію музейних зібрань за відділами [18, с. 34].

Саме ця побудова нового культурно-просвітницького закладу була безумовним новаторством, адже на той час в експозиційному будівництві панувало типологічне групування музейних експонатів, через що втрачалась їх естетична та культурна специфіка [2, с. 32].

Тільки восени 1904 р., коли була закінчена перебудова колишнього приміщення Історичного архіву, в одній із його кімнат розмістили частину етнографічних колекцій, а частину так і залишили на тимчасовому складі [8, с. 5]. З цього часу і до 1908 р. М. Ф. Сумцов працював над розбором і систематизацією колекції. Для Етнографічного музею М. Ф. Сумцов особисто зібрав унікальну і єдину в Україні колекцію обрядового печива [18, с. 35].

Таким чином, музейному будівництву відводилося одне з провідних місць у науковому доробку вченого. Його концепція музейної справи базувалася на синтезі найсучасніших на той час наукових теорій та досвіді інших науковців [2, с. 34].

Широку діяльність у музейній справі вів Петро Георгійович Фомін.

П. Г. Фомін — протоієрей Харківської єпархії — віддав кращі роки свого життя вивченню пам'яток місцевої церковної старовини. П. Г. Фомін — відомий знавець українського церковного мистецтва, автор багатьох наукових праць, душа, воля, натхнення якого були спрямовані на відродження Слобожанщини як українського культурного краю.

У 1913 р. зусиллями П. Г. Фоміна, який очолював Харківське єпархіальне церковно-археологічне товариство, було створено Харківський єпархіальний церковно-археологічний музей [10, с. 210]. При першому і єдиному директорові музею П. Г. Фоміну здійснювалася активна робота з облаштування музею, комплектування колекцій, обліку, споряджувалися експедиції для пошуку та збирання церковних пам'яток [5, с. 44].

Як завідувач музею, П. Г. Фомін проводив екскурсії, бесіди з учнями, практичні заняття. З його допомогою складено науковий каталог, який налічував на січень 1917 р. більше тисячі предметів [4, с. 12]. У 30-ті рр., через переслідування влади, П. Г. Фомін втратив парафію. У 1938 р. його заарештували, звинуватили в участі в антирадянській церковній фашистській організації і розстріляли. Лише в 1958 р. П. Г. Фомін був реабілітований.

Ще один відомий учений, мистецтвознавець Федір Іванович Шміт, також у своїй діяльності значне місце відводив музеєзнавчим проблемам. Ф. І. Шміт очолював МКМС, після 1917 р. керував комітетом охорони

пам'яток та мистецтв. Уперше в дореволюційній Росії зусиллями Федора Шміта було започатковано розробку питань загальної історії та теорії музейної справи, охорони пам'яток історії та культури [12, с. 23].

Одним із найстаріших музеїв краєзнавчого профілю на Харківщині є Красноградський краєзнавчий музей, відкритий у 1922 р. Засновником музею був відомий український художник і етнограф П. Д. Мартинович [17; 41].

У 1930 р. в Харкові відбулася виставка — в Музеї Українського мистецтва — де вперше найповніше представлена творчість П. Д. Мартиновича. На ній експонувалося понад 150 творів, зокрема 18 живописних робіт. Виставка організована зусиллями співробітників Музею українського мистецтва [19, с. 62]. Та для музейництва П. Д. Мартинович залишається перш за все організатором Красноградського музею, який розпочав свою діяльність в 1922 р. і на другу половину ХХ ст. в ньому вже були дуже цікаві фонди з різних експонатів, мав цінну картинну галерею, яка на початку ХХ ст. була найбільшою на Харківщині із сільських картинних галерей (майже 2000 тисячі експонатів у фондах). Велику частину фондів склали роботи самого П. Д. Мартиновича [11, с. 3].

Таким чином, розглядаючи проблему, автор дійшов висновку, що приватна ініціатива відігравала важливу роль у формуванні та розвитку музейництва на Харківщині в кінці ХІХ — на початку ХХ ст. А. М. Краснов, Д. І. Багалій, М. Ф. Сумцов, П. Г. Фомін, П. Д. Мартинович, Ф. І. Шміт — видатні українські вчені, науковці, дослідники, етнографи, діяльність яких була нерозривно пов'язана з музейною справою. Завдяки їх діяльності музейна мережа активно розвивалася, створювалися нові музеї, відділи, поповнювалися колекції.

Отже, внесок харківської інтелігенції у створення та подальшу діяльність музейної мережі Харкова був значним. Завдяки зусиллям теоретиків та практиків музейництва була організована більшість музеїв міста. Науковці, вчені, які працювали в царині музейництва, створювали концепції діяльності музеїв, розробляли плани їх подальшого поповнення у різних напрямках та робили все можливе, щоб поставити діяльність музеїв Харкова на достатньо твердий науковий ґрунт.

У зв'язку з написанням статті постали нові наукові завдання — ґрунтовніше та детальніше вивчення музейної діяльності українських учених та дослідження внеску приватної ініціативи в музейну справу регіону в подальший період, а саме — кінець ХХ — початок ХХІ століття.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Багалей Д. И. *История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905)*. — Т. 2. (XIX — н. ХХ) / Д. И. Багалей, Миллер Д. Д. — Х., 1933. — С. 636.
2. Баранов Д. Б. М. Ф. Сумцов і розвиток українського музеєзнавства в першій чверті ХХ ст. / Д. Б. Баранов // *Шості Сумцовські читання* : зб.

- мат. наук. конф., присвяченої 80-річчю Музею Слобідської України ім. Г. С. Сковороди, Харків, 14 квітня 2000 р. — Х., 2000. — С. 32.
3. Бахтіна С. А. До проблеми внеску Харківського єпархіального церковно-археологічного товариства та музею при ньому у вивчення пам'яток церковної старовини на Слобідській Україні (1913–1920 рр.) / С. А. Бахтіна // Наук.-метод. конф. за підсумками науково-творчої роботи за 1995 р.: тези доповідей. — Х., 1996. — С. 60.
  4. Бахтіна С. А. Дослідник церковного мистецтва Слобідської України протоієрей Петро Фомін (1866–1938) / С. А. Бахтіна // Наук.-теоретичні здобутки Слобідської України: філософія, релігія культура: міжнар. наук. конф., присвячена 85-річчю Харківського єпархіального церковно-археологічного музею, Харків, 2–3 червня 1999 р.: зб. наук. ст. — Х., 1999. — С. 12.
  5. Вербицкий А. Харьковский епархиальный церковно-археологический музей / А. Вербицкий // Пастырь и паства: приложение к журналу «Вера и разум». — Х., 1913. — № 13. — С. 44.
  6. Ганзя І. В. Наукова і громадська діяльність А.М.Краснова у Харкові / І. В. Ганзя // Треті Сумцовські читання: матеріали наук. конф., присвяченої 95-річчю XII Археологічного з'їзду, Харків, 18 квітня 1997 р. — Х., 1998. — С. 7–12.
  7. Грузська Л. Роль наукових товариств у розвитку музейництва в Україні з кінця ХІХ на початку ХХ ст. / Л. Грузська, Б. Піскова // З історії колекціювання в Україні: тези наук. конф. — Житомир, 1994. — С. 14.
  8. Данилевич В. Е. Этнографический музей Харьковского историко-филологического общества / В. Е. Данилевич. — Х.: Тип. «Печ. дело», 1911. — С. 5.
  9. Денисенко О. Й. Твори І. Ю. Репіна в Харківському художньому музеї. Альбом до 150-річчя з дня народження / О. Й. Денисенко. — Х., 1994. — С. 3.
  10. Загоровский Н. М. Открытие Харьковского епархиального церковно-археологического Общества и Музея при нем 19 мая 1913 г. / Н. М. Загоровский // Вера и разум. — Х., 1913. — № 10. — С. 210.
  11. Красноградский краеведческий музей: путеводитель. — Х., 1986. — С. 3.
  12. Курисько В. И. Музейные традиции Харькова / В. И. Курисько, В. З. Фрадкин // Первые Сумцовские чтения. — Х., 1995. — С. 23–26.
  13. Мартемьянова Н. С. К вопросу о музейной деятельности Д. И. Багалія в конце ХІХ — нач. ХХ вв. / Н. С. Мартемьянова // Багаліївські читання в НУА: програма та матеріали. — Х., 1999. — Ч. II. — С. 88.
  14. Об учреждении музея Народоведения: заседание 2 декабря 1896 г. // Журнал Харьковской городской Думы. — 1896. — № 17. — С. 393
  15. Павлова О. Г. Мистецько-культурна діяльність Д. І. Багалія / О. Г. Павлова // Багаліївські читання в НУА: Історія Харківщини у працях і оцінках Д. І. Багалія: програма і матеріали VI Багаліївських читань. — Х.: ХГІ «НУА», 2004. — С. 112–113.
  16. Піскова Б. Роль приватної ініціативи у розвитку українського музейництва кінця ХІХ початку ХХ ст. / Б. Піскова // З історії колекціювання в Україні: тези наук. конф. — Житомир, 1994. — С. 6.

17. Приходько О. Красноградський краєзнавчий / О. Приходько // Пам'ятки України. — 1972. — №4. — С. 41.
18. Савченко Г. О. Академік М. Ф. Сумцов — теоретик та практик українського музеєзнавства / Г. О. Савченко // Скарбниці національної культури : тези доп. наук.-практ. конф. з музеєзнавства. — Х., 1995. — С. 34.
19. Фисан Г. Харьковские вернисажи / Г. Фисан. — Х., 2004. — С. 62.

Надійшла до редколегії 11.11.2009 р.

УДК 239.4+130.2

А. Т. ШЕДРІН

ТЕОСОФІЯ ЯК ФЕНОМЕН НЕКЛАСИЧНОЇ РЕЛІГІЙНОСТІ НОВОГО ЧАСУ: (СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ В ОЦІНКАХ СУЧАСНИКІВ)

Розглянуто передумови виникнення і поширення теософії в соціокультурному просторі на межі ХІХ–ХХ ст., її соціальні функції, неорієнтальні засади, футурософські виміри, спіритичні передумови теософії, роль кросскультурних зв'язків у її виникненні.

Ключові слова: соціокультурний простір, теософія, соціальні функції, спіритизм, кросскультурні зв'язки, релігія, православ'я.

Рассмотрены предпосылки возникновения и распространения теософии в социокультурном пространстве на рубеже ХІХ–ХХ вв., ее социальные функции, футурософские измерения, неориентальные основания, спиритические предпосылки теософии, роль кросскультурных связей в ее возникновении.

Ключевые слова: социокультурное пространство, теософия, социальные функции, спиритизм, кросскультурные связи, религия, православие.

The preconditions of occurrence and distribution of theosophy in sociocultural space on a boundary ХІХ–ХХ are considered., its social functions, neoeast of the basis, spirism as the precondition of theosophy, role of cross-cultural communications in its occurrence, it futuroposophy of measurement.

Key words: sociocultural space, space, theosophy, social functions, spirism, cross-cultural communications, religion, Orthodox church.

Актуальність проблеми. Теософія як цілісний соціокультурний феномен формується в другій половині ХІХ ст. і відбиває глибокі та стійкі